

SIEGER VREELING

GEEN STIJL EEN RIJKERE ARCHITECTUURGESCHIEDENIS

Hilversum (Uitgeverij Verloren) 2022, 288 pp. ills in zwart-wit,
ISBN 978 90 8704 962 1, € 29

Een aloud vraagstuk is of architectuur tot de kunsten moet worden gerekend. Gaat het om bouwkunst of bouwkunde? Architectuurhistorici hebben de neiging vooral de artistieke aspecten voor het voetlicht te brengen, zo betoogt Sieger Vreeling in *Geen stijl. Een rijkere architectuurgeschiedenis*. Hij ziet zijn gelijk bevestigd in de handboeken die – in zijn ogen althans – een stilistische benadering als gemene deler hebben. Vreelings oogmerk is om een alternatief te bieden voor dergelijke overzichten van de bouwstijlen; een ‘rijkere architectuurgeschiedenis’, geschreven vanuit een andere invalshoek dan gebruikelijk. Dat verklaart de titel van zijn boek; de handelseditie van het proefschrift waarop hij in 2019 promoveerde aan de Rijksuniversiteit Groningen.

Vreeling beschouwt architectuur als ‘een ruimtelijke oplossing voor een maatschappelijk probleem’. Het gaat hem primair om de vraag hoe gebouwen in het verleden functioneerden en vanuit dat perspectief analyseert hij hun plattegrond en ruimtelijke opzet. Zijn invalshoek is dus uitgesproken utilitair. Veelzeggend genoeg bedient hij zich een paar keer van de metafoer van een gebouw als machine. De vormgeving is in zijn boek slechts van ondergeschikt belang en ruimtewerking wordt niet als esthetische kwaliteit benoemd.

Het onderzoek richt zich op de periode rond 1900. De maatschappelijke veranderingen en de vraag hoe de architectuur daaraan uitdrukking gaf staan centraal. Vreeling wijst in dit kader op de komst van nieuwe bouwtypen, een van de hoofdthema’s in het boek. Daarnaast gaat aandacht uit naar de bouwtechnische

revolutie die zich achter de gevel voltrok en naar de betrokkenen bij de totstandkoming van een gebouw. Hoewel de auteur het anders doet voorkomen, zijn deze thema’s beslist niet afwezig in architectuurhistorische overzichtswerken. Neem *Bouwen in Nederland 600-2000* uit 2007, het meest recente handboek over de Nederlandse architectuur. Het uitgangspunt daarvan was, zo valt in de inleiding te lezen, een overzicht te geven van ‘de veranderende functies en de ontwikkeling van de verschillende soorten van gebouwen die daaruit zijn voortgekomen, kortweg aangeduid als de typologie van de gebouwen’. Een ander voorbeeld is het onder redactie van Willemijn Fock verschenen boek *Het Nederlandse interieur in beeld 1600-1900* uit 2001. Fock schrijft in de inleiding: ‘De nadruk zal (...) niet liggen op de stilistische vormgeving, maar op de inrichting als een functionele entiteit, met uitdrukkelijk ook aandacht voor hoe het woonhuis bewoonbaar werd gemaakt, bijvoorbeeld voor aspecten als verwarming, verlichting of hygiëne.’ Ik constateer dan ook dat Vreeling, op basis van een gebrekkige kennis van de vakliteratuur, een karikatuur maakt van de architectuurgeschiedenis en haar beoefenaars.

Deze kritische opmerkingen laten onverlet dat Vreeling in zijn boek nieuwe onderzoeksresultaten presenteert en eigen accenten legt. Daar komt bij dat hij een begenadigd schrijver is, die de informatie goed weet te doseren.

Het boek bevat drie hoofdstukken, voorafgegaan door twee inleidende paragrafen, die vrij schetsmatig het grote aantal nieuwe bouwtypen rond 1900 en een aantal willekeurig gekozen bouwtechnische inno-

vaties behandelen. In het eerste hoofdstuk, getiteld 'De opgave', krijgt het onderzoek diepgang en een heldere lijn. De auteur gaat in op een aantal (relatief) nieuwe bouwtypen en de maatschappelijke veranderingen die daaraan ten grondslag lagen. Hij behandelt achtereenvolgens universitaire laboratoria, theaters, mode- en warenhuizen, ziekenhuizen, krankzinnigengestichten en abattoirs. Ruime aandacht is er voor het programma van eisen. 'De plattegrond werd in feite niets anders dan de ruimtelijke organisatie van de eisen', aldus Vreeling. De tekst bevat goed gekozen citaten uit de vakliteratuur van die tijd. Een terecht hoofdrol is weggelegd voor het meerdelige *Handbuch der Architektur* (1880-1943), waarin een scala aan bouwtypen grondig wordt behandeld.

De vraag naar nieuwe bouwtypen, de innovaties op bouwtechnisch gebied en de transformaties binnen het bouwbedrijf beschouwt Vreeling als ingrijpende veranderingen die zich omstreeks 1900 voltrokken. Deze ontwikkelingen waren echter al halverwege de negentiende eeuw in gang gezet. Hoewel hij zich daarvan bewust is – het wordt zelfs op de achterflap van het boek vermeld – komt deze voorgeschiedenis slechts rudimentair aan bod.

Het tweede hoofdstuk, 'De specialisten', geeft een goed beeld van de veelheid aan betrokkenen bij de totstandkoming van gebouwen met een ingewikkeld programma van eisen. Vreeling gaat uitgebreid in op facetten van het architectenberoep: de kunstzinnige architect, de praktisch ingestelde architect, de bouwkundig ingenieur, de architect als man van zaken en als leidinggevende van een bureau. Hij beperkt zich echter terecht niet tot deze hoofdpersoon in het ontwerp- en bouwproces en toont aan hoe intensief in bepaalde gevallen de bemoeienis van de opdrachtgever was. Soms maakte deze samen met de architect een studiereis en kon dankzij hun bevindingen het eisenpakket voor het te realiseren gebouw worden aangescherpt, bijvoorbeeld wat betreft de plattegronden, constructiewijze en technische installaties.

Verder werd, vooral bij complexe bouwopgaven, een beroep gedaan op een keur aan specialisten, onder wie constructeurs, installateurs, materiaalexperts en aannemers. Op constructief gebied besteedt de auteur terecht veel aandacht aan gewapend beton, dat vanaf het laatste decennium van de negentiende eeuw in Nederland werd toegepast. Specialist op het gebied van vormgeving van interieurs, die rond 1900 geregeld werden ingeschakeld door bedrijven en rijke particulieren, behandelt hij daarentegen niet.

Het derde, meest substantiële hoofdstuk is getiteld 'De gebouwen'. Met de eerder verschaft kennis in het achterhoofd wordt hierin een aantal gebouwen geanalyseerd. Er is een overlap met het eerste hoofdstuk, aangezien dezelfde bouwtypen centraal staan, maar hinderlijk is dat niet. Was de informatie in het eerste

hoofdstuk meer algemeen en gebaseerd op contemporaine (vak)literatuur, nu wordt ingegaan op het functioneren van specifieke gebouwen. De auteur doet dit gedetailleerd, zonder de aandacht van de lezer te verliezen. Een andere verdienste is dat hij ingaat op het functioneren van soorten gebouwen waaraan tot dusver nauwelijks aandacht is besteed, zoals abattoirs. Aan de hand van het openbaar slachthuis in Den Haag (1909-1911) toont hij aan dat het ontwerpen van een dergelijk gebouw een complexe opgave was, vanwege de omvang, de hoeveelheid techniek die vereist was voor het slachten van vee, de koeltechnologie en de eisen van hygiëne. Het levert meeslepend proza op.

Hoe knap Vreelings behandeling van de gebouwen ook is, zijn aanpak is nogal eenzijdig. De nadruk ligt op de utiliteitsbouw, zoals ziekenhuizen, laboratoria en abattoirs, oftewel bouwtypen die zijn (op doelmatigheid gerichte) benaderingswijze het beste illustreren. Het enige gebouw met een culturele functie dat aan bod komt, is de Amsterdamse Stadsschouwburg (1890-1894). In de bespreking daarvan legt Vreeling de nadruk op brandveiligheid. Gedurende de negentiende eeuw werden veel schouwburgen geteisterd door branden, niet zelden met dodelijk afloop. Tal van maatregelen werden genomen om de veiligheid van de aanwezigen te waarborgen: de toepassing van vuurvaste materialen en het aanbrengen van vluchtwegen, voldoende trappenhuizen, brandschermen en blusinstallaties. De auteur beweert stellig: 'Niet stijl, maar brandveiligheid werd de belangrijkste opgave voor architecten van theaters.' Hiermee gaat hij voorbij aan de waarde die destijds werd gehecht aan representatie. Hoe je het ook wendt of keert, een passende vormgeving was een belangrijke maatschappelijke eis en dat verklaart de vormgeving van de Stadsschouwburg en een gebouw als de Opéra in Parijs (1861-1875), het lichtend voorbeeld voor menig nieuwgebouwd theater in Europa. Van een architect verlangde men een ontwerp in een vormentaal die beantwoordde aan de aspiraties van de opdrachtgever en geschikt was voor het soort gebouw en de stedenbouwkundige context. Een passende vormgeving gold ook voor de interieurs. Kenmerkend voor die tijd is een verscheidenheid in de architectonische aankleding van de afzonderlijke vertrekken. Dit komt zelfs in de door Vreeling behandelde utiliteitsgebouwen voor, al schenkt hij er geen aandacht aan. In het academisch ziekenhuis in Groningen (1889-1903) waren de ziekenzalen spartaans vormgegeven, maar dat gold gezinszins voor de bestuurskamer.

Het belang van decorum speelde bij tal van andere gebouwen, variërend van woonhuizen tot openbare gebouwen als raadhuisen en paleizen van justitie. Dat Vreeling geen oog voor heeft voor dit aspect wordt onderstreept door een passage waarin staat dat 'de enorme maatschappelijke en bouwtechnische veranderingen van de negentiende eeuw om een ander soort

architecten vroegen, om ingenieurs in plaats van kunstenaars'. Hij wijst in dit kader op het besluit in 1864 om de architectenopleiding onder te brengen aan de Polytechnische School in Delft, de voorganger van de huidige Technische Universiteit. In het curriculum was veel aandacht voor de exacte wetenschappen. Vreelings beeld van de opleiding is echter vertekend. Zo beweert hij, na zijn aankondiging een fundamenteel punt aan te snijden: 'De opleiding bouwkunde had bijna letterlijk een studieprogramma zonder stijl: er was veel aandacht voor wis- en natuurkunde, ten koste van bijvoorbeeld tekenen en kunstgeschiedenis.' Dit is aantoonbaar onjuist. Eugen Gugel, de eerste hoogle- raar bouwkunde in Delft, was de auteur van het hand- boek met de veelzeggende titel *De geschiedenis der*

bouwstijlen in hare hoofdtijdperken uit 1869. Dit (drie- maal herdrukte) boek werd gebruikt in het Delftse (ontwerp)onderwijs. Zijn opvolger Henri Evers was au- teur van een soortgelijk overzichtswerk. Hier probeert Vreeling de geschiedenis naar zijn hand te zetten, wat het boek niet ten goede komt.

Het is duidelijk dat Vreelings benaderingswijze geen volledig beeld van de architectuur van rond 1900 ople- vert. Dat laatste was ook niet zijn intentie. Het proef- schrift is naar zijn zeggen bedoeld als aanvulling op de bestaande vakliteratuur, met de schijnwerper gericht op aspecten van de architectuur die meer aandacht verdienen. Dat is hem goed gelukt.

COERT PETER KRABBE

